
Malinký příběh velkých dějin

Malinký příběh velkých dějin

Tématem těchto dní je česká společnost v posledních svobodných dvaceti letech. Jaká je, do dokázala a co nikoli. Následující rozhovor s prof. PhDr. Jiřím Peškem, CSc. z Katedry německých a rakouských studií Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK ukazuje, že Česká republika svým malinkým, elegantním příběhem obstála v „soukolí strojkou na maso“ velkých dějin, a i když nějak neumí přiznat si své úspěchy, přesto kráčí po šťastnější, slunečnější straně ulice. A vysvětluje také, jak to bylo se zapojením národa do porcování prasete.

V roce 1989 v Evropě nastal s pádem sovětského impéria obrovský zlom, který bychom mohli tak trochu přirovnat k otřesu, jaký tehdejší civilizovaný svět zažil s pádem Římské říše. Takový zlom vždycky doprovázejí určité procesy, jaké jsou základní rysy těchto procesů?

S tou Římskou říší jste mě zaskočila, protože jsem teď uvažoval, jestli Germáni pochodují na Řím nebo ... (smích)...

... to byl jen malý pokus o přirovnání...

Byla to událost, respektive proces, který nastartoval daleko dřív, protože ho musíme vnímat v kontextu se založením polského hnutí Solidarita počátkem 80. let a s celou degradací ruského impéria, které se rozpadalo nikoliv naráz, ale po fázích. V roce 1985 nastupuje Gorbačov, přichází, aby impérium zachránil, a reformami ho definitivně pohřbí. Byla to součást daleko širšího procesu, který změnil celkové politické a společenské paradigma celé planety. A v tom je i náš malinký příběh s elegantní, vrcholnou scénou celého muzikálu a našťastí u toho netekla krev. Ten přechod byl klidný a mírný, což dneska se jeví jako logické, dokonce občas jsou slyšet takové hlasy, že to nebyla žádná revoluce, protože se nestřílelo a nebojovalo, ale problém je ten, že v tu chvíli to nikdo nevěděl. A hrůza z toho, že by se to nenásilí mohlo otočit v krveprolití, jako se to stalo tolikrát při různých takovýchto hnutích, ta v roce 89 byla přítomná nejen v Praze, ale samozřejmě třeba i ve východním Berlíně, když v listopadu poprvé bourali nebo překročili zeď. V německé televizi nedávno hovořil jeden z účastníků velkých demonstrací v Berlíně o mentalitě a nadšení lidí a ten říkal, že jeho bratr, který byl ve výkonu vojenské služby, seděl kdesi nedaleko od něho v plné polní s ostrou municí a měl hrůzu z toho, že někdo dá povel a co v té chvíli budou dělat.

Myslíte, že pokojná revoluce, jestli je tedy ještě revolucí, je dějinné novum?

Je to samozřejmě novum, protože za tím stálo uvědomění, že když ten pokojný přechod nebude pokojný, skončí to špatně i pro ty, co se ho pokusí zastavit. To je představa, kterou formuloval soudruh Antonín Kapek, tehdy velká osobnost rudé strany. Nevím, jestli je to pravda nebo je to pouze tradováno, ale když přinesli soudruzi policajti zprávu, že je nás na Václavském náměstí dvě stě tisíc, měl se Kapek vyjádřit ve smyslu: „Tak to jsme v prdeli, soudruzi, víc jak šedesát tisíc nezvládneme.“ Byla tedy jistá hranice, u které si soudruzi dovedli představit, že to za pomoci vodních děl, tanků a další techniky dovedou všechno zmlátit na hromadu. Ale protože Gorbačov, s vědomím toho, že už si to nemůže dovolit, aby nastala globální katastrofa, soudruhům oznámil, že už do toho Rusové nepůjdou, byli odkázáni sami na sebe. A v té chvíli už na to psychicky neměli a sami nevěděli, jak dál. Jejich moc se začala drobit na ztrátě sebedůvěry. Dalo by se říci, že od léta 1989 se zcela evidentně lidi přestali bát a od léta 1989 se začali bát soudruzi.

A ty dějinné procesy, které jako jejich přímý účastník a zároveň historik můžete pozorovat a abstrahovat?

Ty dějinné procesy jsou samozřejmě daleko hlubší. Byly to v první řadě ekonomické změny. Sovětské impérium se definitivně zevnitř vyhlodalo a začalo se hroutit, nebylo schopné financovat vojenskou imperiální politiku, nejrůznější své aktivity ve třetím světě, nebylo ale schopné financovat ani své vlastní elity do té míry, aby byly ochotny skutečně brutálně likvidovat každé vnitřní hnutí, protože i elity musí mít nějakou motivaci a ta byla materiální. Čili impérium se hroutilo ekonomickou implozí. Do toho se celosvětově velmi výrazně změnila komunikační úroveň pomocí nové generace moderní komunikační techniky. Když se najednou dá posílat velké množství informací, textů, nahrávek, kdy přestává existovat možnost vybudovat informační bariéru, a to pro zprávy z obou stran. Hnutí, která jsou kulturní, která jsou nacionální atd., se začínají domlouvat, začíná fungovat zpětná vazba přes vysílání zahraničních stanic, které už nejsou jenom nějakou rušenou Svobodnou Evropou, ale člověk najednou může v plném televizním záběru sledovat, co se děje kolem něj. V té chvíli bylo pro režim daleko těžší zabránit tomu, aby hnutí začala sebe reflektovat, aby nezískávala ohlas v nejširší společnosti. A vedle toho je ještě jeden moment, který je jaksi politicky nekorektní, a většinou se vytrácí z úvah o sametové revoluci. Osmdesátá léta byla dobou velmi intenzivního oživení nacionálního vědomí v celé sovětské říši od Kavkazu až po Pobaltí, propojeného na alespoň krátkou dobu s revivalem církevního sebeidentifikování se proti velkoruskému buď ateizmu nebo státnímu popství. To je něco, co se dnes nikomu nehodí do krámu, ale všechny revoluce roku 89, které rozhodly a zlikvidovaly Sovětský svaz a jeho impérium až do jeho definitivního zániku, byly nesený tímto nacionálním momentem včetně toho, že část partajních elit pochopila, že v tomhle spočívá jejich budoucnost -

odpoutat se od moskevského kolosu a definovat se jako nacionální národní vůdci. Vezměte si Ševarnadzeho, pravou ruku Gorbačova. Demontuje velmi šikovně Sovětský svaz, respektive nejdřív ho reformuje, a potom se postaví do čela Gruzie a je uznán národní vůdce v boji proti okupační moci, kterou do jisté míry sám zosobňoval. A k tomu je připojen ohromný impuls obnoveného zájmu o religiozitu, nikoli z důvodu vnitřního obratu k Bohu, ale jako jakéhosi ukotvení lidí v jejich historické a národní identitě.

Do jaké míry působilo na rozklad režimu znovuoživení religiozity u nás a nejbližších sousedů?

K mobilizaci velké části společnosti přispělo v té době svatořečení Anežky Přemyslovny. Údajně ateistická česká společnost v prvním porevolučním sčítáních lidu najednou většinou o sobě říká, že je křesťanská, že je katolická. O jedno sčítání dál se to už zase smrskne na polovičku. Podobně tomu bylo v Polsku, kde Solidarność byla ve velice pevné vazbě na polský katolický klérus, což zase potom z logických důvodů poněkud pokleslo. Když se situace uklidnila, když začal klasický politický boj o moc a o hmotné zájmy, tak se ukázalo, že síla církve, která spočívala v zásadním odmítání komunismu, je silou instituce, která má středověké kořeny a která nakonec do jisté míry permutuje v to, co se dneska prezentuje jako Radio Maria a co je ne zrovna radostným stínem na současné polské politické scéně. Čili nacionalismus, návrat k historické tradici a návrat k národní církvi jsou hlavní momenty tohoto procesu, které se nám tu objevují a které dodnes zůstávají málo doceněné a prozkoumané. Ukazují se ale jako momenty, které mají potenciál mobilizovat velké množství lidí k tomu, že z přežívající každodennosti přejdou do aktivity. Když se podíváte na východní Němce, u nich to zároveň mělo, řekl bych, až takový chiliastický moment. Zanechávali tam všechn svůj pozemský majetek, buď se řítili v Maďarsku skulinou, která byla vystřižena do ostnatého drátu, nebo házeli děti přes plot do zahrady německého velvyslanectví v Praze a lezli za nimi. Zůstávalo za nimi všechno pozemské jmění, protože nic nebylo, co by sebou do toho ráje příštího měli vzít. Nebo když se uvolnila berlínská zeď a oni běželi na Západ, aniž by si byli jisti, jestli se budou moci vrátit. Čili je to moment, kdy běžné vyžírání mechanismy najednou ztrácí reálnou hodnotu a přestávají fungovat.

I přesto panovala všude atmosféra strachu.

Určitě, to je i příběh pražské sametové revoluce, která nebyla krvavá, ale ve které byla řada momentů, kdy lidé měli zcela evidentně extrémní strach. Například někdy kolem 22. listopadu se stalo, že ze Starého Města vytačila policie davy na Mánesův most z malostranské strany uzavřený, kde stály obrněné transportéry s mřížemi. Najednou se ta ohromná masa pořád stlačuje na Mánesově mostě, je tma, podzim... kam z toho utečete? Skočít do Vltavy je sebevražda. Lidé byli psychicky ve velice špatném stavu, protože nikdo nevěděl, co si nějaký bláznivý policejní důstojník zamane, mohlo tam dojít třeba i omylem k masakru, ušlapání stovek lidí nebo k tomu, že část lidí bude vytačena přes zábradlí do Vltavy. A ti lidé přišli o den později znovu. To jsou momenty, které ukazují, že situace měla svoji speciální psychiku, že měla trvalou dávku adrenalinu a že lidé se vypořádávali se svým strachem. Pamatuji si, že když jsme stáli na Václavském náměstí a 23. listopadu na balkon Melantrichu vylezl Adamec a řekl, že na nás ty tanky nepošlou, lidé vydechli, že se málem zbouraly domy kolem, a začali jásat, protože všichni podvědomě počítali s tím, že někdo omylem, ze zoufalství, z blbosti mávne praporkem a do těch mas ty tanky vjedou.

Heroická doba plná vznícených upřímných emocí postupně opadla a tyto zážitky se proměnily do vzpomínek a příběhů. Součástí dějin je i to, jak společnost vidí sebe samu. Všeobecně se má za to, že česká společnost má sklony k sebezkoumání, myslí si o sobě, že je nadána jistými kvalitami, ale na druhé straně je toto mínění vyváženo tendencí k jakémusi sebemrskáctví a pěstování pocitů dějinných křivd, kterých se na českém národu dopustily světové velmoci, a které se objeví při každé další příležitosti. A s tím souvisí i rys národního „packalství,“ co všechno jsme zkazili a nedokázali, a vyčítání si chyb - republika se „tak nějak rozkradla,“ například kupónovou privatizací, a bylo to způsobeno tím, že neměla připravené zákony.

Vy jste mi teď tady exemplárně předvedla celou národní sbírku klišé...

... vždyť jo...

... která produkují čeští intelektuálové, když se cítí být ukřivděni a nedoceněni a ta klišé, která mají rádi žurnalisté, protože se o nich píše daleko snáz, než o tom, co se reálně děje. Já si to nemyslím. Tohle je podle mého názoru při vši úctě k českým intelektuálům do velké míry sbírka nesmyslů. Nikdo nemohl mít připravené zákony. Kdo by to měl býval být, kdo by si připravoval do zásoby zákony pro případ revoluce, se kterou nemohl nikdo počítat, a o níž nikdo nevěděl, jak dopadne? To, s čím nikdo nepočítal, bylo něco daleko horšího, a sice to, že československá nebo česká ekonomika, od 19. století moderní exportní ekonomika, byla od 2. poloviny 20. století orientována na Východ. V této zemi se produkovalo pro Sovětský svaz, pro jeho satelity, žily z toho miliony lidí, a to najednou padlo, protože nebyly odběry. Nemělo smysl dodávat tisíce cvičných letounů a tanků sovětské armádě, zároveň se zhroutilá východoněmecká ekonomika, přestala existovat možnost společně vyrábět tramvaje pro Vietnam a najednou tady hrozil generální krach - ale ten nenastal. Tenhle národ místo toho, aby tápal ve svém nitru, během několika let otočil celou ekonomiku na Západ, naučil se jiné normy, jinou technickou dokumentaci, jiný jazyk, a ekonomika se dokázala konstituovat, dokázala se napojit velmi intenzivně na západní Evropu. Není žádná jiná země, která by dnes měla vyšší podíl obchodního obratu se zeměmi EU, než je Česká republika. To byl ohromný obrat ekonomický, obchodní, kvalitativní i kulturní, protože to znamená korespondovat s těmi zeměmi, nemůžete se dohadovat s německými objednateli rusky. Tady došlo skutečně k ohromnému výkonu, který zůstal nepovšimnut, který nikomu z těch intelektuálů a žurnalistů nestál za pozornost. A byl to výkon od těch kradoucích manažerů až po ženské a chlapy na výrobních linkách, kteří to museli zvládnout, a hned. Ztráty, které u toho byly, byly velké, ale každá taková situace má bohužel i ty, co prohrají. Privatizace byla gigantická krádež, tuším, že už Berthold Brecht říkal: „Co to je vyloupit banku proti tomu založit banku...“, čili kapitalismus je krádež, akorát že je nějakým způsobem dirigovaná a měla by být produktivní. Navíc socialistická ekonomika byla v tak zoufalém stavu a skutečně neobyčejně slabomyslně koncipovaná s důrazem na těžký průmysl, že to nešlo zachránit. Jsou tedy celé velké segmenty, které po revoluci vypadly, a které se nemohlo podařit oživit. Ale celek ekonomiky to skutečně dokázal.

To je jeden velikánský výkon. Druhý výkon je, že skutečně ekonomika se rozeběhla a více či méně běží, ač rozkradená. Problém je, že ne že nebyly zákony v první fázi, ale že v modelu, který prosadila Klausova skupina, byl zájem, aby ty zákony ani nevznikaly, aby privatizace nebyla brzděná a komplikovaná tím, že se bude dozírat na dodržování zákonů.

Myslíte, že to byl úmysl?

Byl tehdy deklarovaný na některých fórech, hovořilo se o tom otevřeně a bez postraních problémů, prostě klíčová je rychlost a právní čistota a právní ošetření je sekundární.

A nemáte pocit, že teď se to pravici vymstilo?

Asi do velké míry ano, ale to, co se nemohlo udělat v těch prvních letech, mělo se udělat potom. Když to neudělal Klaus, měl to udělat Zeman, prostě ten, kdo demokraticky vystoupil s požadavky udělat to jinak, kdo to kritizoval. Ale zdá se, že kradli všichni a že národ, jak byl zapojen do porcování prasete, byl ochoten to přehlédnout a dlouho mu nedocházelo, že se to děje také na jeho úkor. V bývalé NDR, nyní v nových spolkových zemích, Treuhandanstalt, když privatizoval, řešil problém zadlužení národních podniků a problém toho, že po nich zůstalo za tři sta miliard ekologických škod, které bylo nutno velmi rychle vyřešit. Nakonec vsadil na rychlost s tím, že všechno ostatní je daleko dražší a problémovější, že je potřeba se toho rychle zbavit a rychle vytvořit nějakou novou strukturu, protože každé zdržování je tak drahé, že se to nerentuje. Neříkám, že to je správné, ale jen konstatuji, že za jiných podmínek Němci nakonec dospěli k úplně stejnému závěru. Samozřejmě s tím, že i tam se kradlo a prováděly se velké podvody a i tam z toho dodnes mají někteří lidé těžkou hlavu.

Jsmo dnes svědky vzestupu levice jak v české společnosti tak v bývalých východoněmeckých zemích, pro kterou jsou tyto excesy vhodné pro levicovou argumentaci. Jaký je rozdíl mezi postkomunistickou českou a postkomunistickou německou levicí?

Jednak nechme stranou Německo, které by stálo za speciální rozbor, protože ti nejdivočejší komunisté jsou samozřejmě na západě. Je to Lafontaine a takováto sbírka ukřivděných sociálních demokratů, zneuznaných odborářů a extremistických intelektuálů, kteří stále ještě nepřekonali skutečnost, že se jim v roce 1967-68 nepodařilo zavést komunismus, protože německá společnost měla dost rozumu na to, aby se na těch pár extrémistů vykašlala. Oproti tomu funkcionáři z východu, kterým šlo vždycky o moc a peníze, představují i ve spojené Levici to vyžranější křídlo, které se živí za pomoci dotací z Evropské unie, a je si toho vědomo, takže tam dochází k tvrdým konfliktům, kdy radikálové jsou ti západní a pragmatičtější jsou ti východní. Ale to nechme stranou, já bych řekl něco jiného. Velký rozdíl mezi východními Němci a českou populací je, že východní Němci měli tendenci z toho rozpadlého ráje socialismu utéct. To byl i důvod spojení Německa - zabránit mase lidí, která chtěla do úspěšné Spolkové republiky, a když nebude možné vycestovat, tak tam utéct. To byl jeden z klíčových momentů, proč se nakonec Kohl rozhodl pro sjednocení Německa. Ale z Čech nebylo kam utéct! Tady bylo potřeba se postavit a začít dávat cosi dohromady velmi často za cenu osobního rizika. Malá privatizace byla velkým úspěchem, ale lidé museli překousnout to, že zastaví svůj dům, že si půjčí peníze, které by třeba jednou neuměli splatit. A oni dokázali do toho jít a přinejmenším na této malé úrovni se to zdařilo velmi dobře. Podařily se tu i další procesy, které se dneska také už moc nevzpomínají. Restituce soukromého majetku, komunálního, to mělo velkou cenu pro nastartování třeba života Prahy, bez toho by to nešlo. Ale to se všecko zapomene, protože jednak je to garnitura lidí, kteří jsou už dneska v penzi a mimo běžný politický boj a život, proč tedy připomínat jejich úspěchy, a jednak lidé si rychle zvyknou na určitou úroveň svého luxusu a komfortu a považují ho za naprosto normální, za něco přirozeného, co vůbec nemá smysl zmiňovat.

Velmi jste mě potěšil, protože jako jeden z mála vidíte posledních dvacet let a celou dobu transformace v hodně pozitivním světle.

Ano, vidím.

... že jsme vlastně pozitivní národ dobrých zlodějů, kteří i zlodějnu uměli využít ke svému dobru a k nastartování dalšího růstu a prosperity.

Ano, řekněte mi, který národ nekrade...(smích)...

Určitě všechny národy kradou. Přidám další klíč. Říká se, že lidstvo je nepoučitelné. Je vůbec možné, aby se z takových zlomů a svých chyb poučilo?

Samozřejmě, že lidstvo je nepoučitelné, protože lidstvo velice rychle zapomíná jak na své katastrofy, které vytěsňuje, protože se stydí a protože s tím má problémy, tak i na to, čeho dosáhlo, protože to se velmi rychle stává standardem a přirozenou úrovní. Zvykli jsme si na sociální luxus, na konzumní luxus, na neskonale lepší lékařskou péči a je to něco, co si nejsme schopni přiznat jakožto ohromné pozitivum. Zvykli jsme si na nejrůznější pohodlnosti života, ve kterém se pohybujeme, zvykli jsme si, že máme otevřenou celou Evropu od vstupu do Schoengenu a „nějak už nás to prostě nezajímá....“

Přes všechny tento luxus společnost neustále nespokojeně brblá a remcá, což je vidět při každých volbách, kdy populisté jsou na vzestupu, zřejmě těží z chyb, které se staly v posledních dvaceti letech. Jaké to byly?

Jeden z největších problémů a velké desideratum porevolučního období je, že nevznikla občanská společnost, to znamená společnost, která by měla střední vrstvy, které na sebe jistým způsobem dbají, k jejichž mentalitě patří jisté sebevědomí a hrdost opřená o vlastní výkon, o dosaženou úroveň vzdělání, o dosaženou kulturní úroveň, a které jsou ochotny za to se i zasadit a angažovat se. Tohle je asi dědictví nejen socialismu, ale i protektorátu, protože návaznost mezi protektorátem a socialismem nebo tím režimem po roce 1945, není myslitelná bez nacistického období. Hnědá revoluce byla jen variantou na komunistickou revoluci stejně vražednou a stejně odpornou, ale měla ohromný vliv na lidi a dokázala je „fascinovat“ stejně jako socialismus nebo komunistická ideologie, dokud se samozřejmě ti lidé sami nedostali do soukolí strojeku na maso a nezjistili, že cesta ven je nemožná nebo velmi komplikovaná. Takže tady se cosi za těch šedesát let strašným způsobem poničilo a kontinuita se nachází velmi těžce. Pocit zodpovědnosti, pocit, že

musím dělat víc než jen to, co dělám pro sebe případně pro svou rodinu, představa, že své štěstí realizuji prostřednictvím nějakého širšího horizontu, ta vymizela a nedaří se jí ve větší míře opravit a znovu nastolit. Tady bych viděl i velkou roli univerzit jakožto kultivujícího prostředí, čili nikoli jen výzkumných center, které budou lifrovat objevy a prototypy, ani jenom státních škol, které budou produkovat masy polovzdělců, kteří dostanou diplom a tím zajistí pěkné statistiky. Tento prostor by měl být vyplněn prací s lidmi, kteří si uvědomí, proč studují, proč pracují, kde budou meze jejich úspěchu. Co obdivuji na I. republice, je ona zasiťovanost středních vrstev v moři nejrůznějších spolků, sokolských jednot a já nevím čeho všeho i s těmi všemi poněkud fangličkářskými, baráčnickými nebo nacionálními úlety, které k tomu bohužel vždycky patřily a budou patřit, v Americe stejně jako nás. Ale to tu chybí a podporu občanské společnosti by měla naše univerzita mít i jako jeden z velkých cílů své činnosti.

Proč to podle vás nevzniklo? Vždyť těm lidem nikdo už nebránil. Bylo to kvůli náročnému období transformace, že zapomněli sami na sebe?

Musí vás to napadnout a musíte k tomu mít alespoň bazální možnosti, jak ty věci provozovat. Takových prostředí samozřejmě celá řada existuje a celá řada lidí se v non profit prostředí angažuje, tím nemyslím jen na Non Profit Organisations, ale takové prostředí, kdy člověk něco dělá pouze pro tu čest, ale je to zatím slabé. Místo toho, aby se tomu novináři nebo politici věnovali, kultivovali to, chválili, podporovali, tak se tomu všichni spíš vysmívají, nemá to společenskou vážnost. Dokud se o tom nebude mluvit a vážně jednat, jak to podpořit, společnost bude neustále kulhat a bude mít tendenci si stěžovat a volit populisty, protože si neuvědomuje, že v sobě má potenciál, kterým je to možno kompenzovat. Jeden z těch, kdo bránili vzniku občanské společnosti, je pan Václav Klaus, který to dělal systémově, dělá to dodneška a myslím si, že škodí tomuto národu víc, než si on sám představuje. Nemyslím, že by to dělal za cizí peníze, ale je to jeho vize světa, která je egoistická, v jeho pojetí neoliberalizmu. Já jsem přesvědčen, a nejsem levicový intelektuál, že společnost tradičních konzervativních hodnot stojí na občanském principu. Ale to je představa jednoho nevýznamného profesora historie, který si to může říkat, ale nemá možnost to jakýmkoliv způsobem realizovat.

Je pro historika dvacet let dostatečně dlouhá nebo naopak krátká doba, aby dokázal stanovit jistou prognózu, jak se asi česká společnost bude dál vyvíjet?

(smích)... Historik není prognostik. Na to si kdysi na konci starého režimu založila Akademie věd ČR Prognostický ústav pod vedením Valtra Komárka, kde prognózovali budoucnost právě Václav Klaus, Miroslav Ransdorf a řada dalších, a pak se zjevně každý vydali jiným směrem, čili ty prognózy asi za moc nestály. V každém případě jsem jako historik spokojený, protože od roku 2004 jsme v Evropské unii. Tu vidím jako ohromnou šanci, protože těch 500 milionů Evropanů produkuje třicet procent světového hrubého národního produktu. To je gigantická síla, Amerika produkuje necelých 24 procent. Jde o to, aby si lidé uvědomili, že jsme součástí nesmírně úspěšného produktivního celku s velkou budoucností a velkými možnostmi. Jsme celek který si zároveň musí uvědomit, že je celek, že nejsme jen jednotlivé národečky a státečky nasypané do jednoho pytlíku. Jsme celek, který má své společné zájmy, své společné problémy. Jsem velmi rád, že jsme v tomto rámci, který je navíc jistěn tím, že jsme se už před tím stali členy NATO, jsme ve velmi luxusním klubu a jsme perfektně opečováni. Ve srovnání s těmi zbylými pěti a půl miliardami lidstva, jsme to my, kdo se válí v těch nejprachovějších peřinách. Problémy, které nás trápí, nejsou tradičního typu. Jsou to problémy stárnutí populace, migračních pohybů, klimatické změny, které se u nás dramaticky neprojeví, ale které uvedou do pohybu celou řadu problémů světové populace, světové ekonomiky, a jsou to dále problémy změn jak už informačního, tak energetického sektoru, které v dohledné době zásadně změní způsob ekonomického života na této planetě. Přesné důsledky těchto změn neodhadne nikdo. Je možno kvalifikovaně říct, že k nim dochází a že současná krize, která se ve svém rozsahu u nás málo bere na vědomí, je jedním z faktorů, který zásadně mění tvář celého světa a charakter evropské ekonomiky i společnosti. Ale my máme našlápnuto, abychom byli na té šťastnější, slunečnější straně ulice a jde jen o to, abychom si to zbytečnými blbostmi sami nezkazili.

Děkuji za rozhovor.

(Marie Kohoutová)